

РЕЦЕПЦИЈА ПРЕХИСПАНСКИХ КЊИЖЕВНОСТИ У СРБИЈИ: ПРОЗА И ПОЗОРИШТЕ

Сажетак: Предмет овог рада је да испита појаву и генезу интересовања које је у Србији побудило књижевно стваралаштво прехиспанских народа везано за прозу и позориште. У том смислу, бавимо се релевантним делима Маја, Астека и Инка, која су преведена на српски језик и објављена у облику књига за време XX stoleћа. Циљ рада је да утврди степен, врсту и динамику пријема на који су наилазила прехиспанска прозна и позоришна дела у нашој средини током прошлог века, као и да укаже на најзначајније учеснике (преводиоце, приређиваче, издавачке куће) у датим рецепционистичким релацијама. Овом приликом не бавимо се критичким одјеком у српским књижевним часописима и листовима тога доба, нити филолошким вредновањем разматраних превода.

Кључне речи: прехиспанске књижевности, рецепција, српско језичко подручје, преводна књижевност

1. Увод

Прехиспанске књижевности обухватају дела настала на тлу америчког континента пре доласка шпанских освајача, при чему треба имати у виду да су код преколумбовских народа књижевност и цивилизација биле функционално испреплетане образујући једну специфичну, веома сложену и хомогену културолошку целину. С обзиром на то да је књижевност код древних америндијанских народа имала првенствено социјалну намену, те да није постојало фонетско писмо, већ су се служили пиктографским и идеографским начином записивања, књижевно-теоријски појмови, у европском смислу, могу се примењивати само условно. Књижевна дела прехиспанских народа су, најчешће, била анонимна, а у ретким случајевима познатих твораца, радило се о владарима или мудрацима. Маје, Астеци и Инке, који су били на највишем степену друштвено-културног развоја међу народима преколумбовске Америке, имали су и најбогатију књижевност, која је, током прошлог века, наишла на пријем и у нашој средини.

¹ vesna.dickov@fil.bg.ac.rs

2. Проза

Прво посебно издање из прехиспанске прозе на српском језику објавила је (1977) крушевачка издавачка кућа Багдала под насловом *Кецалкоатл – Перната змија*, у преводу са шпанског језика Драгана Благојевића. Реч је о делу Хосеа

Лопес Портиље (José López Portillo), правника и универзитетског професора, који је био председник Републике Мексико (1976–1982) у време када је поменута књига објављена код нас.

У одељку „Коришћени извори“, Лопес Портиљо указује на литературу (прехиспанско наслеђе, хронике, историјска дела) у којој је нашао грађу за истраживање мита о Кецалкоатлу (Quetzalcoatl) и, у том делу књиге, тумачи основне појмовне импликације са којима се ова легендарна астечка фигура идентификује у религиозном и световном смислу:

а) Кецалкоатл – бог (познат под именом Кукулкан [Kukulcan] код централних и северних Маја):

„[...] утврђује се да је то име давано најпре једном од богова који чине дуализам у Индијанској теогонији, и који, заједно, с Тескатлипоком, покреће циклус непрестане битке што доводи до општесветског преображаја. Овај дуализам, Кецалкоатл-Тескатлипока, показује сличности с источњачким маздеизмом и каснијим изразом маникеизма. Могао би се схематизовати као непрестана битка између двају начела, једног од њих као добра и другог као зла, уз узнемиравајуће размишљање о томе да свако од њих подстиче нестанак оног себи супротног“.

(Лопес Портиљо, 1977: 105)

б) Кецалкоатл – просветитељ и пророк из Туле и Ђолуле (проповедао је долазак белих и брадатих људи са Истока који ће доћи да поново освоје власт):

„А затим је, према неким верзијама, отпловио морем на сплаву од змија, а, према другим, бацио се у ватру која га је прогутала док му се срце распрсло узневши се у небо да би постало звезда зорњача, што је једно од значења сопственог гласа који се буквално тумачи као Перната змија“.

(Лопес Портиљо, 1977: 105)

ц) Кецалкоатл – име (често су овако називани разни свештеници који су предводили култ овог божанства код Астека).

Појава књиге *Кецалкоатл* на српском језику, премда са деценијским закашњењем у односу на оригинал (*Quetzalcoatl*, 1965), била је од изузетне рецепционистичке важности, на шта, у предговору указује Хорхе Едуардо Наварете (Jorge Eduardo Navarrete), тадашњи амбасадор Мексика у Београду:

„Човек-бог, бог-човек, мит и стварност, историја и легенда, Кецалкоатл је присутан у различитим културама и разним поднебљима Мексика и Средње Америке. Такође је суштински кључ за објашњење става збуњеног домородачког

света који се, у XVI веку, суочава с освајачким трупима. Самим тим Кецалкоатл у свом тајанственом очаравању држи и нека од основних објашњења за историју Мексика“.

(Лопес Портиљо, 1977: 5)

Стога, Наварете скреће пажњу на модалитете читања ове књиге: као пустоловине или као записа о просветитељском делу Кецалкоатла.

Српски превод (објављен у тиражу од 1.000 примерака) садржи неколико (8) црно-белих фотографија археолошких локалитета и цртежа који се односе на Пернату змију. На крају књиге су дати „Белешка о писцу“ и „Речник непознатих речи, имена и појмова“.

Почетком осамдесетих година прошлог века, Багдала је објавила (1980) књигу *Попол Вух (Књига већа поглавара народа Киће)*. Имајући у виду да је хоризонт очекивања наших читалаца био неприпремљен за пријем овог дела, преводилац са шпанског језика Љубомир Ристановић, у поговору („О делу *Попол Вух*“), настоји да пружи основне књижевно-културолошке податке: дефинише постојбину Маја, народа чији су потомци били Киће, помиње главне историјске епохе и указује на развојни врхунац мајанске цивилизације:

„Када су шпански колонизатори дошли у долину Мексика двадесетих година 16. века и у Гватемалу 1524. године, Маје, као етничка целина, већ не постоје, а сви њихови велики религиозни центри одавно су били напуштени. [...] Од моћне и мирне нације Маја, изродили су се многи народи који су говорили сличним језицима, али и ратовали међусобно, јер је већ неколико векова њихова крв била мешана са крвљу ратоборних мексичких племена. Једна мања група народа, која је онда, а и данас, говорила изворним језиком Маја, остала је на Јукатану. [...] Две најјаче и најбројније етничке целине, које је освајач Педро де Алварадо затекао 1524. године на територији данашње Гватемале и мексичке државе Ћиапас били су Киће и Какћикеле. Киће као најјачи, пружају Шпанцима отпор, а Какћикеле се предају“.

(*Попол Вух*, 1980: 167–168)

Народ Киће, који и данас живи у југозападном делу Гватемале, користио је, у време доласка Шпанаца, знаке између идеографије и фонографије. Известан број историјских, религиозних и пророчанских текстова је сачуван у записима на језику Маја-Киће, које су сачинили, користећи шпанску абецеду, шпански мисионари и учени Индијанци током XVI и XVII столећа. Једно од таквих дела је и *Попол Вух*, пронађен тек почетком XVIII столећа, а записан знатно раније (око 1544. године) као, највероватније, копија неке много веће, изгубљене књиге, за коју Ристановић каже да би због целокупности слике живота у прошлости многих група индијанских народа могла бити национална књига не само народа Киће него и целе традиције лозе Маја:

„У њему је све: и религија, и историја, и ритуал, и легенде, и космогонија, и теогонија, општа слика живота, скуп текстова светих и световних, са херојским замасима, где се претачу богови, људи и животиње у магичним просторствима која обавијају настанак света човека и богова [...]“.

(*Попол Вух*, 1980: 171)

У поговору Љубомир Ристановић даје детаљан критички приказ *Попол Вуха*: објашњава етимологију наслова²; наводи различита мишљења о ауторству, односно, могућем записивачу; упознаје наше читаоце са најзначајнијим преписима и преводима; тумачи структуру дела, које се састоји од четири целине, у складу са главним еволутивним раздобљима цивилизације Маја-Киће (прво – дивљаштво и примитивни монотеизам; друго – варварство и сложенији монотеизам; треће – такође период варварства, али развијенија материјално-духовна култура; четврто – цивилизација Маја-Киће, појава бога кукуруза и бога сунца). При томе, Ристановић посебну пажњу поклања алегорично-симболичком карактеру мито-историје садржане у *Попол Вуху*:

„Иако познато готово 450 година, ово дело је још непознато, јер су његови садржаји – вековима кристализовано материјално и духовно стварање генерација америчких народа – сведени на језгровиту реченицу која је морала сликама да се исписује, или да се клеше у камену“.

(*Попол Вух*, 1980: 176)

Ову српску верзију *Попол Вуха*, која је штампана у тиражу од 3.000 примерака, Љубомир Ристановић је, ради лакшег иницијалног пријема, издашно опремио (уз поговор) свом могућом апаратуром: опширним „Објашњењима и коментарима“, „Речником најважнијих имена и појмова“, „Објашњењем нумерације Маја-Киће“ (коју је чак користио и за обележавање поглавља у свом преводу) и бројним илустрацијама (копија прве странице фолио-рукописа *Попол Вуха*, цртежи, црно-беле фотографије на почетку књиге са припадајућом легендом).

Крајем XX столећа, појавио се код нас још један превод *Попол Вуха*, који је сачинила са шпанског језика, а по верзији Ермила Абреуа Гомеса (Ermiло Abreu Gómez), Јелена Галовић. Ово посебно издање објавила је (1998) београдска издавачка кућа Рад, у оквиру библиотеке Печат, са временском дистанцом од скоро три деценије (27 година) у односу на коришћени мексички изворник (*Las leyendas del Popol Vuh*, 1971).

У поговору овом српском издању *Попол Вуха*, Јелена Галовић укратко упознаје наше читаоце са најзначајнијим претколумбовским културама које су постојале на територији Средње Америке до 1521. године, када долази до пада Астека под власт Шпанаца, скрећући пажњу на њихово загонетно порекло (америчко, египатско, римско, јеврејско или азијско, односно, индијско), као и на хронолошку и духовну слојевитост:

„Почеци средњоамеричких култура везују се за Олмеке, који су већ имали хијероглифско писмо, аритметички систем и календар. Значајна култура јесте

² „*Попол вух* или *Поло вух* значи – књига већа, заједнице поглавара – народа Киће. *Попол* је реч из маја-језика и означава скупштину, скуп људи или кућу у којој се окупљају угледне вође, да би разрешавали проблеме заједнице народа. *Поло* – је глагол у киће-језику и значи – окупљати се, груписати се, како то објашњава Хименес. *Вух* или *уух* значи – књига, хартија, крпа, саг. И ова реч је из лексике Маја где *хуун* или *уун* значи – хартија, књига односно – дрво од кога се у та давна времена добијала хартија“ (*Попол Вух*, 1980: 169).

и Теотиуакан, чије су главне конструкције Пирамида Сунца и Месеца, као и Ке-цалкоатла. Култура Теотиуакана обележава почетке градског живота, изградњу пирамида, монументално сликарство, скулптуру и керамику. После значајних култура Запотека и Мистека, следи култура Толтека са средиштем у Тули, граду пирамида, палата и атланта – стубова у облику људске фигуре. Култура Маја, чији су градови тајанствено напуштени, дала је значајна налазишта: Паленке, Копан, Мајапан, Бонампак, Ушмал и Чичен Ица, град Кукулкана, тј. Кецалкоатла, Пернате Змије. Свим овим културама заједничка је развијена астрономија, календар, писмо, вештина ткања, даровитост у ликовним уметностима и личност Кецалкоатла“.

(*Попол Вух*, 1998: 115)

За *Попол Вух*, свету књигу племена Киће која се преносила усменим путем све до XVI столећа, Јелена Галовић, поред података о записивању и каснијем открићу, износи и занимљиву претпоставку о пророчком карактеру овог дела:

„Могуће је да је *Попол Вух* био и пророчка књига, као и *Ђилам Балам*, друга значајна књига коју су оставиле Маје са Јукатана. У једној верзији *Попол Вуха* стоји: 'Велики и чудесни су били моћни краљеви Гукумац и Котуха. Они су знали да ће бити рата и све им је било јасно пред очима; видели су да ли ће бити глади или смрти, да ли ће бити свађа. Добро су знали где то могу да виде, јер је постојала књига која се звала *Попол Вух*'“.

(*Попол Вух*, 1998: 116)

Поговор Јелене Галовић садржи зналачка тумачења значења наслова преведеног дела, како у његовој целости (*Попол Вух* – „скуп достојанственика и куће у којој се они окупљају“), тако и појединих саставних елемената у преносном смислу, када се објашњава назив звања највећих достојанственика племена Киће (*Ахау* – „господа“) и њихова титула (*Ах-хол-пол* – „онај који се налази на челу асуре“).

Историја је код народа Киће, указује Јелена Галовић, имала специфичну улогу и другачије значење у односу на савремено, европско схватање овог појма, јер се сводила на митове, који су истовремено били историјска сведочанства, о чему говори и почетак *Попол Вуха* поистовећујући историју порекла Маја Киће са митовима који чине основу културне свести овог народа.

Кукуруз је био од круцијалне важности за све Маје уопште; толико су били њиме опчињени, истиче Јелена Галовић, да су га сматрали својом последњом сврхом и срећом, а рај су замишљали као непрегледно кукурузно поље. „У *Попол Вуху* прва четири човека племена Киће створена су од кукуруза помешаног са водом, од чега се и данас прави обредно пиће“ (*Попол Вух*, 1998: 117). Упоредујући обредне обичаје Астека и Маја, Галовић налази сличности код обеју прехиспанских цивилизација у приношењу људских жртава; бројна археолошка истраживања потврђују постојање оваквих ритуалних места код Маја, а хронике католичких мисионара говоре о жртвовању девојака на почетку жетве кукуруза и жена, седамдесет дана касније, када је

кукуруз већ пожњевен. „Из *Попол Вуха* види се да су богови, нарочито Тохил, тражили људске жртве од својих поданика“ (*Попол Вух*, 1998: 117).

Игра лоптом је један од важних мотива у делу *Попол Вух*, за који Јелена Галовић каже да је „[...] код Маја имала обредни карактер и понекад се завршавала жртвовањем играча који су изгубили игру“ (*Попол Вух*, 1998: 117) У поговору је дат детаљан опис ове веома популарне игре (облик и димензије игралишта, изглед самог терена, распоред седишта за гледаоце, диспозиција дрвеног или каменог прстена кроз који се протурала лопта од каучука, правила и дозвољена средства за постизање погодака), коју су прво упражњавали Олмеци, а потом и сви други преколумбовски народи Средње Америке.

У завршници поговора свом преводу *Попол Вуха*, Јелена Галовић подсећа на то да древна цивилизација Маја није у потпуности замрла и да су се њени модификовани трагови (лингвистички, фолклорни, етнолошки) одржали у континуитету све до савременог доба, што представља додатни подстрек у настојању да се култура и књижевност овог народа подробније приближе и нашим читаоцима:

„Иако су градови Маја напуштени, а рушевине остатака архитектуре прекрива тропска вегетација, потомци Маја и данас говоре неким од дијалеката Маја и, до извесне мере, следе прехиспанске обичаје синкретизоване са хришћанством“.
(*Попол Вух*, 1998: 117)

Скоро истовремено са првим издањем *Попол Вуха* на српском језику, Багдала је објавила (1981) дело *Књига о књигама Ћилам Балам*, у нешто мањем тиражу (2.500 примерака). Да би премостио велику естетичку дистанцу у пријему ове творевине, преводилац са шпанског језика Љубомир Ристановић у предговору прво објашњава сâм наслов - његово порекло³ и значај, предочавајући да је реч о скупу књига или записа, које су бележили учени припадници народа Маја са Јукатана почев од XVI столећа, односно од када су научили да речи свог језика пишу шпанском абецедом. Ови записи, у форми која је доступна у савременом добу, настајали су у дуготрајном и сложеном процесу од врхунског значаја за цивилизацију Маја, а њихова садржина такође је била веома комплексна.

„Тако су, не зна се тачно откад, изразом *Ћилам Балам* означаване све књиге писане, преписиване, допуњаване, прерађиване, дописиване по палимпсестима, и откриване од 16. па може се рећи – до овога века, које су имале религиозне текстове, било оригиналне, домородачке или преведене са шпанског;

³ „*Ћилам* или *ћилан* – име је које се давало класи ‘духовника који су тумачили записе у књигама и вољу богова’, каже дон Алфредо Барера Васкес, објашњавајући реч према Речнику из Мотула. То су људи који одгонетају демонске знаке и поруке, каже Ланда. *Ћилам* – ‘онај што је уста’, додаје Ланда, а то значи – онај што речима изговореним својим устима, предсказује, тумачи, одгонета.

Балам на језику јукатанских Маја и многих других народа исте лозе, означава јагуара или тигра. Балам се звао и најчувенији Ћилам на Јукатану који је предсказао долазак Шпанаца и нове религије, па је зато сматран пророком“ (*Ћилам Балам*, 1981: 6).

историјске записе, хронолошке (по Кратком или Дугом рачунању времена), медицинске, астролошке, литерарне, астрономске, ритуалне садржаје, итд. Дакако, многи од ових текстова воде порекло од хијероглифских записа или пиктографских књига, попут сачуваних кодекса у Дрездену, Мадриду и Паризу. Неким од ових записа губили су се оригинали, али су сачувани у копијама“.

(*Ћилам Балам*, 1981: 6)

Указујући на постојање разних реконструкција *Ћилам Балама*, Љубомир Ристановић издваја верзију коју је саставио Алфредо Барера Васкес (Alfredo Barrera Vázquez), један од највећих мајиста XX столећа, уз помоћ Силвије Рендон (Silvia Rendón), а на основу које је настао и превод на српски језик. У циљу потпунијег информисања наших читалаца, у предговору су такође набројане најважније књиге⁴ *Ћилам Балама*, насловљаване углавном по местима у којима су записане.

Појашњавајући структуру и хетерогеност садржине *Ћилам Балама*, Ристановић скреће пажњу на то да, поред мистичних, пророчанских текстова који преовлађују, постоје и лапидарно исказани хронолошки записи, алегорични монолози и дијалози поглавара и свештеника, предања о побунама против освајача, објашњења рачунања дана и година, хороскопи, медицински савети, црквене и световне приче, што се може видети и из српског издања, које обухвата девет целина: „Хроника Ма-Ти-Ћу“, „Први пророчански круг једног двоструког реда катуна“, „Други пророчански круг једног двоструког реда катуна“, „Пророчански текстови издвојених катуна“, „Предсказање знакова дана“, „Усрдне молитве Ах Кина“, „Говор из Сује“, „Побуна дона Антонија Мартинеса и Саула“, „Прича названа: *Историјски догађај у једном катуну 8. ахауа*“.

Највећи део предговора односи се на тумачење појединих текстова из *Ћилам Балама*. Имајући у виду сложеност мајанског рачунања времена којим се одређују најважнији догађаји на Јукатану (појава освајача, пљачке и паљења, успостављање хришћанске вере; умирање познатих свештеника; грађење цистерни, храмова и цркава; инквизиторска мучења; уздизање, падови и покоравање народа Ица [Itza], најхрабријег од свих јукатанских Маја), Ристановић објашњава најважније елементе мајанског календара и, уз одговарајуће примере, тумачи два главна система рачунања времена код Маја, односно старији начин – „Дуговременско рачунање“ или „Дуго рачунање“ (Cuenta larga), и новији начин – „Краткорочно рачунање“ или „Кратко рачунање“ (Cuenta corta).

Да бисмо разумели пророчанске текстове („Први и други круг катуна, издвојени катуни и Кукеб“), који представљају најважније записе у највећим *Ћиламима*, преводилац нас упућује у дужности Ћилама, који су прорицали будућност, упоређујући катуне или туне у двокружјима кретања двадесетлећа:

⁴ *Ћилам Балам* из Ћумајела, *Ћилам Балам* из Тисимина, *Ћилам Балам* из Кауе, *Ћилам Балам* из Ишила, *Ћилам Балам* из Текаша, *Ћилам Балам* из Наха, *Ћилам Балам* из Тусика, *Кодекс Перес*; Ристановић за сваку поменућу књигу даје податке о томе где и ко је први пронашао њен рукопис, каква му је била даља судбина и где се тренутно налази. (в. *Ћилам Балам*, 1981: 7–8)

„Ћилам Балам одгонета кретање сунца, замршаје звезда, месечева кружења, насртаје тигрова, змија, сласт меда, сокова и смола, поплаве и суше, земаљске тајне и небеске поруке; он је веза између људи на земљи, божанства, појава и закона природе од којих људи зависе“.

(Ћилам Балам, 1981: 10)

Језик Ћилама, записиван сложеним знацима на материјалима који нису дозвољавали опширна казивања, одликује се изузетном алегоричношћу:

„Лapidарне, поетичне, кристализоване, мистичне реченице, разумљиве потпуно само онима који су их писали и знали да читају. Езотерични текстови, више него и *Попол Вух*, разумљиви владоцима и духовницима за које су и били писани“.

(Ћилам Балам, 1981: 11)

Та чудесна испреплетаност митске нити и лирске сублимисаности особито је изражена у, по мишљењу Ристановића, можда најлепшем запису („Говор из Сује“), који се састоји од дијалога у загонеткама врховних поглавара или духовника и у одгонеткама младих међу којима су бирани њихови насљедници.

На крају предговора, Љубомир Ристановић још једном указује на херметичност језика, која је умногоме отежавала превођење како на савремени шпански, тако и на српски језик:

„То је лapidарна, алегорична реченица, устаљена фраза која се вековима кле-сала за одређену слику, тему или догађај. Због тога се често и понавља, од-носно – чини нам се да се понавља. Свака појава има своју слику, свој запис, свој начин писања и казивања. [...] Реченица у овим записима израста из хаоса и каткад нам се чини да је хаотична, искидана. Она се заиста ломи, али је јасан њен ток, мисао се не прекида. У оригиналу, на језику Маја, она је још кристали-зованија, још изломљенија, јер је, заправо, у многим садржајима овде забеле-женим, преведена са цртежа старих кодекса“.

(Ћилам Балам, 1981: 12)

Такође, Ристановић истиче да је, у изузетним случајевима, био принуђен да прибегне чак и дословном преводу као једином могућем решењу; реч је о појединим деловима текста за које је наш преводилац сазнао, консултујући Алфреда Барера Вакеса, да су била непреводива и на савремени шпански језик.

За српску верзију Ћилам Балама, Љубомир Ристановић је, поред превода и предговора, припремио и четири прилога штампана на крају књиге: „Објашњења календара Маја“, „Објашњења и коментари“, „Нека основна објашњења хронологије и календара Маја“ и „Речник најважнијих имена и појмова“.

Након паузе од непуне две године, Багдала је објавила (1983), у тира-жу од 1.500 примерака, *Родослов поглавара Тотоникапана*, најбољи од свих родослова из књижевне баштине огранка народа Маја-Киће. Преводилац Љубомир Ристановић је уједно и аутор предговора, у коме објашњава значај родослова у традицији индијанских народа Средње Америке, са књижевно-историјско-правне тачке гледишта:

„Ове ‘књиге староставне’ писали су учени људи по наредби владара, јер се у њима, кроз историју и легенду, приповедало о вођама народа, чиме се доказивало њихово господско порекло и право на убирање пореза у земљама где су владали“.

(*Родослов*, 1983: 5)

Ристановић указује на сличности између овог текста и *Попол Вуха*; ова два дела се међусобно допуњују, почињу (од времена стварања света) и завршавају се (трагичним сударом двеју цивилизација) на исти начин, говоре о сеобама, ратовима, мешању и раздвајању преколумбовских народа Средње Америке.

О пореклу *Родослова поглавара Тотоникапана* Ристановић говори у предговору, износећи низ значајних података о разним верзијама дела, почев од првобитног записа (из 1554) шпанским писмом на дијалекту Киће, који је сачинио припадник овог индијанског народа Дијега Рејносо (*Diego Reinoso*), преко фрагментарног преписа и превода на шпански језик (из 1834), који је био у употреби све док амерички мајиста Роберт Кармек није открио (1973) у Гватемали оригиналну верзију из XVI столећа. Ристановић излаже резултате језичко-стилских компаративних испитивања разних варијанти преписа *Родослова*, а затим упоређује садржину *Попол Вуха* и *Родослова поглавара Тотоникапана*, и истиче многе сличности између оба дела (историјске прекретнице, друштвена уређења, обичаје и веровања, истине и легенде, научна сазнања и уметничка достигнућа Маја, иста изражајна средства – монументалне замахе и синкретичке слике), као и иновације *Родослова*, поготово на лексичком пољу:

„Ипак, боље од *Попол Вуха* и свих других писаних споменика Маја-Киће, у *Родослову* је одсликано мешање културе ових са културном традицијом мексичких ратничких народа (Толтека и Астека) у посткласичном периоду, односно – мешање те нове са културом европских освајача у првим деценијама конкисте“.

(*Родослов*, 1983: 8)

Анализирајући садржину *Родослова поглавара Тотоникапана*, Ристановић закључује да је утицај шпанске културе, посебно на религиозно-ритуалном плану, нарочито изражен у првом делу *Родослова* (препричавање старозаветних легенди о постанку света), док други део има исти митолошко-историјски тон казивања као и *Попол Вух*:

„Историја се и овде меша са митом, кристализује се у симболичне слике, које се осенчавају шкртим метафоричним линијама, па они који те цртеже умеју читати, препознају шта је у њима сува историјска истина, а шта је оно што је додато да би та историја била лепше испричана, разумљивија, да би се могла записати компликованим писмом цртежа и знакова“.

(*Родослов*, 1983: 10)

Ристановићева стилска анализа обухвата тумачења сличности и разлика између *Попол Вуха* и *Родослова*, на примерима појединих поновљених кратких прича митолошко-историјског карактера.

Изузетан историјски значај дела *Родослова поглавара Тотоникапана*, које боље и од *Попол Вуха* прати генеалогичке владаре и не прави велика одступања у навођењу најважнијих историјских догађаја (в. *Родослов*, 1983: 11), подстиче Ристановића да размотри све могућности многоструке примене ове творевине у бројним савременим проучавањима (социолошко-политичким, етнографским, лингвистичким, археолошким).

Српски превод је реализован са дозволом истраживача Роберта Кармека, без икакве временске дистанце, чак и пре објављивања *Родослова поглавара Тотоникапана* у Шпанији и другим европским земљама. Тим поводом, Ристановић изражава посебну захвалност Кармеку у завршном делу предговора: „За Роберта Кармека је то можда само израз пријатељства и знатижеље да види дело штампано на неком непознатом, егзотичном језику, а за нас велика почаст“ (*Родослов*, 1983: 13). На крају књиге, преводилац је приложио „Најважнија објашњења“.

3. Позориште

Прехиспански народи нису имали позориште у европском, класичном смислу, али су приређивали представе са драмским елементима. На почетку девете деценије XX столећа, два таква текста намењена сценском извођењу – *Рабинал Аћи* и *Ану Ољантај* – стигла су и до наше читалачке публике, обједињена у једну књигу, коју је објавила (1982) Багдала. Ово посебно издање, штампано у тиражу од 1.500 примерака, превео је са шпанског језика Љубомир Ристановић, а такође је написао и обиман предговор, у коме објашњава преколумбовски концепт позоришта и тумачи поменуте творевине.

Представљајући *Рабинал Аћи* и *Ану Ољантај*, Ристановић издваја њихове заједничке књижевно-естетичке одлике: у оба случаја реч је о истој врсти – херојској драми; обе творевине су дело непознатог (или непознатих) аутора; записане су у колонијалном добу на исти начин – шпанском ортографијом на индијанским језицима; подједнако их краси богатство ликова, који имају описна и симболична имена; у стилском погледу привлаче пажњу алегоричним реченицама, а, што се тиче књижевно-историјског значаја, заузимају истакнута места у целокупној прехиспанској културној баштини уопште као једина у целисти сачувана драмска приказања из богате традиције Маја и Инка.

„[...] преводи ових двеју драма откривају нам древно позориште америчких домородачких народа, у коме се више 'догађало' него 'представљало', више учествовало него глумило, откривају нам како се весеље орило, како се богу молило, за своје идеале и идоле борило, пред гомилом гледалаца на тргу, или на 'позорницама' владарских двора“.

(*Рабинал Аћи, Ану Ољантај*, 1982: 6)

Уз кратку генезу, од драмских прапочетака до синкретичних приказања из којих се развила драма у XVI столећу, Ристановић посебну пажњу поклања

позоришту најразвијенијих етничких група (Маје, Инке, Астеке), класификацији текстова намењених извођењу на сцени (обичне игре и песме уз пратњу инструмента, игре са рецитованем, и праве драме у дијалозима, које су преобучени и маскирани глумци изводили уз пратњу музике) и судбини појединих преколумбовских драмских дела на почетку колонијалног доба:

„Читајући старе хронике, ипак закључујемо да су у првим деценијама по доласку Шпанаца, индијански народи нерадо изводили драме са световним садржајима, као што су *Рабинал Аћи* или *Апу Ољантај*“.

(*Рабинал Аћи, Апу Ољантај*, 1982: 9)

Савремена филолошка, театролошка, лингвистичка и филозофска истраживања често су отежана дискутабилним утврђивањем аутентичности творевина прехиспанског позоришта у односу на уплив придодатих елемената из културе шпанских освајача. У том смислу, Ристановић указује на суштинску разлику између *Рабинал Аћија*, који је и до данас остао једини потпуно оригинални текст старог позоришта америчких индијанских народа, и *Апу Ољантаја*, срећног споја двеју по свему различитих култура – инкаичке и шпанске.

У тумачењу драмских приказања Инка и Маја које је превео на српски језик, Ристановић полази од открића, порекла и разних верзија преписа, а затим се бави темом, садржином, структуром и стилским одликама. Примењујући компаративни метод, долази до низа сличности (оба дела су вероватно заснована на историјским догађајима и записана после доласка Шпанаца; наслови одговарају именима главних јунака⁵), али открива и упечатљиве различитости. За *Рабинал Аћи* (*Херој из Рабинала*) се претпоставља да је преношен усмено међу свим народима југозападне Гватемале до XVII столећа, када га је записао неки учени домородац из Рабинала, на дијалекту говора народа Киће. Инспирисано легендом о жртвованом младићу-чаробњаку, који је прорекао долазак шпанских освајача, дело се увек изводило уз музичку пратњу, обилује реторичним монолозима и паралелизмима у реченицама, има добро развијену експозицију, колизију, кулминацију и катарзу. *Апу Ољантај* је заснован на историјском догађају из XIV столећа, а записан на кеђуа језику перуанских Инка, вероватно у првим деценијама шпанске власти; то је романтична прича о забрањеној љубави, исказана језгровитим дијалозима, испреплетаним елегичним и љубавним песмама, са видним утицајима шпанског позоришта (хришћански поучан и срећан крај).

У погледу српског издања, Ристановић наглашава апсолутну поузданост извора и брзину пријема дела *Рабинал Аћи*, која се, по нултој вредности временске дистанце, још једино може упоредити са рецепцијом *Родослова поглавара Тотоникапана*, а остварена је захваљујући истраживачу Ренеу Акуњи,

⁵ „Наслов *Апу Ољантај* (само *Ољантај* или како неки пишу *Ољанта*) дело је добило по имену главног јунака, коме је додата само титуларна ознака *Апу* што значи – велики господар, вођа, заповедник, а може значити – одабраник, храбар човек, јунак. *Апу* у овоме има готово исто значење као *Аћи* у наслову прве драме“ (*Рабинал Аћи, Апу Ољантај*, 1983: 21).

који је успео да реконструише текст најближи изворном и, не само што је дозволио да ово дело прво штампање доживи баш на српском језику, пре него и на шпанском, „[...] већ и зато што нам је великодушно помагао у раду на преводу, објашњавањем појединих слика алегорија и симбола“ (*Рабинал Аћи, Апу Ољантај*, 1982: 15). За лакше разумевање, после сваког драмског дела штампани су „Објашњења и коментари“ и „Речник имена, израза и појмова“.

4. Закључак

Рецепција прехиспанских прозних и позоришних творевина у Србији почиње позних седамдесетих година XX столећа и обухвата дела настала у оквиру културних традиција сва три најразвијенија преколумбовска народа (Астеке, Инке, Маје). Током последње три деценије прошлог века (1977–1998), изишло је шест посебних издања (четири прозна дела и два дела намењена сценском извођењу). У Србији се прво (1977) почело са објављивањем прехиспанске прозе, а затим (1982) и драмских текстова. Само једно од свих преведених дела (*Попол Вух*), имало је током прошлог века два издања и две верзије превода на српски језик (Љубомир Ристановић, 1980; Јелена Галовић, 1998). Интензитет посматране рецепције достигао је врхунац крајем осме и почетком девете деценије XX столећа (1977–1983). Сва дела су преведена са шпанског језика, а у појединим случајевима (*Родослов поглавара Тотони-капана, Рабинал Аћи*) наши читаоци су били у могућности да први уживају у пријему, јер су дата дела (у савременим верзијама) објављена на српском језику пре него било где другде у свету и уз непосредну сарадњу нашег преводиоца са истраживачима који су их пронашли на локалитетима у Хиспанској Америци. Заслуга за постигнути рецепционистички подвиг припада Љубомиру Ристановићу, који је својим преводима приближио нашим читаоцима најбоље прехиспанске прозне и драмске творевине, и Багдали, која је иницирала пробој хоризонта очекивања и била главни реализатор овог пријема, објавивши већину (5) поменутих књига. На крају, можемо закључити да је пријем прехиспанских прозних и драмских дела у Србији током прошлог века, отворио један нови књижевно-културолошки простор који нуди бројне могућности за проширење хоризонта очекивања, како на преводилачком плану, тако и у погледу критичке интерпретације.

Литература

Лопес Портиљо, 1977: *Кецалкоатл – Перната змија*, прев. Д. Благојевић, Крушевац: Багдала.

Попол Вух, 1980: *Попол Вух. Књига већа поглавара народа Киће*, прев. Љ. Ристановић, Крушевац: Багдала.

- Попол Вух*, 1998: *Попол Вух / Света књига Маја*, прев. Ј. Галовић, Београд: Рад.
- Рабинал Аћи, Апу Ољантај* 1982: *Рабинал Аћи, Апу Ољантај. Драмска приказња народа Маја и Инка*, прев. Љ. Ристановић, Крушевац: Багдала.
- Родослов*, 1983: *Родослов поглавара Тотоникапана*, прев. Љ. Ристановић, Крушевац: Багдала.
- Ћилам Балам* 1981: *Књига о књигама Ћилам Балам*, прев. Љ. Ристановић, Крушевац: Багдала.

Vesna Z. Dickov

RECEPTION OF THE PREHISPANIC LITERATURES IN SERBIA: PROSE AND THEATRE

Summary: The prehispanic literatures refer to all the works originated before the arrival of the Spanish conquerors on the American continent. The interest for their literature works appeared in our country in the eighties of the last century. The initiators of this reception were Bagdala, the publisher from Krusevac, and Ljubomir Ristanovic, the translator who made our reading public acquainted with the majority of the prehispanic literature works in prose, as well as works for the theatre, sometimes even before than the public in the Spanish speaking region. The aim of this paper is to show the type and the level of interest that the prehispanic literatures had aroused in our society during the XX century, as well as the quality of the receptional relations established respectively.

Key words: prehispanic literatures, reception, Serbian speaking region, translated literature